

Edyta Wolter

ORCID: 0000-0001-9895-6462

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

# Teologiczne podstawy procesu wychowania do postawy odpowiedzialności za środowisko przyrody, dzieło stworzone przez Boga, w myśli społecznej papieży Kościoła katolickiego

The Theological Foundations of the Educational Process for an Attitude of Responsibility for the Natural Environment, a Work Created by God, in the Social Thought of the Popes of the Catholic Church

## ABSTRACT

The aim of the article is to trace the development of the personalistic concept of education towards an attitude of responsibility for the natural environment, drawing on the social thought of the popes of the Catholic Church. The article is based on selected official documents and statements of Popes John XXIII, Paul VI, John Paul II, Benedict XVI, and Francis, primarily papal encyclicals addressed to bishops, priests, and deacons, members of religious orders, and all the lay faithful. The article has a chronological structure, organized

## KEYWORDS

religious pedagogy, history of education, social thought of the Catholic Church, nature protection, ecological attitudes

## SŁOWA KLUCZOWE

pedagogika religii, historia wychowania, myśl społeczna Kościoła katolickiego, ochrona przyrody, postawy ekologiczne

SPI Vol. 28, 2025/2  
e-ISSN 2450-5366

DOI: 10.12775/SPI.2025.2.002  
Nadesłano: 22.02.2025  
Zaakceptowano: 19.03.2025

Articles and dissertations

Artykuły i rozprawy

thematically. The research was conducted within the interpretive paradigm of the humanities and social sciences, using qualitative methods such as textual analysis and hermeneutic interpretation.

## ABSTRAKT

Celem artykułu jest zaprezentowanie linii rozwojowej kształtowania personalistycznej koncepcji procesu wychowania do postawy odpowiedzialności za środowisko naturalne na przykładzie myśli społecznej papieża Kościoła katolickiego. Artykuł powstał na bazie wybranych oficjalnych dokumentów i wypowiedzi papieża Jana XXIII, Pawła VI, Jana Pawła II, Benedykta XVI, Franciszka, przede wszystkim encyklik papieskich kierowanych do biskupów, prezbiterów i diakonów, do osób konsekrowanych i wszystkich wiernych świeckich. Opracowanie ma strukturę chronologiczną (w ramach problemowego układu treści). Problem badań został osadzony w paradygmacie interpretatywnym nauk humanistycznych/społecznych, zastosowano metody badań jakościowych (jakościowa analiza tekstu, rozumienie hermeneutyczne).

Bądźmy „opiekunami” stworzenia, Bożego planu wypisanego w naturze, opiekunami bliźniego, środowiska. [...] By „strzec” stworzenia, musimy troszczyć się o nas samych! Pamiętajmy, że nienawiść, zazdrość, pycha zanieczyszczają życie!

(Franciszek 2013b)

## Człowiek jako osoba, podmiot praw i obowiązków w procesie rozwoju integralnego

Jan XXIII (1881–1963) zwołał II Sobór Watykański, na którym doszło do gruntownych reform, m.in. odejścia od łaciny podczas sprawowania mszy. W piątym roku pontyfikatu, 11 kwietnia 1963 roku, ogłosił encyklikę *Pacem in terris. O pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności*, w której zaakcentował, że Pan Bóg „stworzył wszechświat z niczego i wyposażył go wedle obfitości swej mądrości i dobroci. [...] Człowieka zaś stworzył Bóg na obraz i podobieństwo swoje,

wyposażonego w rozum i wolną wolę i ustanowił go panem wszechrzeczy” (Jan XXIII 1963: 4). W dokumencie tym nawiązał do tez prośrodowiskowych Piusa XII (1876–1958). Dzięki rozwojowi wiedzy można założyć, że w środowisku (jak to ujął) sił przyrody panuje podziwu godny porządek, a człowiek posiada władzę, dzięki której może poznawać porządek we wszechświecie (por. tamże). Jan XXIII pisząc o kształtowaniu osobowości człowieka i wychowaniu do prawidłowych relacji interpersonalnych w środowisku przyrody w skali globalnej stwierdził, że należy przestrzegać podstawowej zasady personalistycznej koncepcji wiedzy społecznej, w myśl której każdy człowiek jest osobą, podmiotem wielu praw i obowiązków (por. Jan XXIII 1963: 7). Analizie poddał nierozzerwalny związek praw i obowiązków człowieka oraz współzależność praw i obowiązków w społeczności ludzkiej, która – co zaakcentował – jest wartością duchową. Papież stwierdził, że każde prawo człowieka czerpie swą moc z prawa naturalnego (Jan XXIII 1963: 19). Omawiając stosunki między obywatelami a władzami społeczności politycznych, wskazał na znaczenie wdrażania i realizowania zasady dobra wspólnego (por. Jan XXIII 1963: 36). Do zadań władz państwowych zaliczył zapewnienie postępu gospodarczego i społecznego, aby móc rozwijać produkcję i wytwarzanie dóbr, takich jak np. sieci dróg, środki komunikacji, woda zdatna do picia, mieszkania, opieka zdrowotna, infrastruktura handlowa i niezbędne do wypoczynku rozrywki (por. Jan XXIII 1963: 41). Wskazał również, że obowiązkiem władz państwowych jest wydawanie aktów normatywnych chroniących prawa obywateli i stowarzyszeń (Jan XXIII 1963: 45–49).

Jan XXIII postulując zrównoważone relacje między państwami stwierdził, że należy przyczyniać się do rozwoju wspólnego dobra, zapewniać w życiu społecznym równość wszystkich narodów i państw, odrzucać dyskryminację rasową oraz stosowanie siły w rozwiązywaniu konfliktów. Postulował czynną solidarność w poszczególnych dziedzinach życia społecznego, gospodarczego, ochrony zdrowia, eksploatacji bogactw naturalnych w środowisku przyrody, a także opowiadał się za rozbrojeniem, wprowadzeniem zakazu broni atomowej, kreowaniem strategii pokojowego współistnienia (Jan XXIII 1963: 63–71).

Według Jana XXIII społeczność ludzka „nie może być dobrze zorganizowana ani wytwarzać odpowiedniej ilości dóbr, jeśli jest

pozbawiona ludzi sprawujących prawowitą władzę, którzy stoją na straży praw i w miarę potrzeby nie szczędzą swej pracy i starań dla dobra wszystkich” (Jan XXIII 1963: 46). Rozważając relacje społeczne w przestrzeni globalnej, wskazał na zasadę pomocniczości w procesie powoływania, kształtowania władz publicznych w poszczególnych państwach. Przypomniiał, że 26 czerwca 1945 roku powołano Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ) celem ochrony i umacniania pokojowego współistnienia we wszystkich dziedzinach działalności ludzkiej. Natomiast 10 grudnia 1948 roku w Paryżu Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych uchwaliło *Powszechną Deklarację Praw Człowieka* (Jan XXIII 1963: 86–87; *Powszechna Deklaracja...* 1989: 5–16). Analizowaną encyklikę wieńczył wskazania duszpasterskie, wśród których Jan XXIII wymienił potrzebę rozwoju wiedzy naukowej i przygotowania zawodowego, a także podejmowania działań stanowiących syntezę elementów technicznych i wartości duchowych w procesie szybkiego rozwoju technologicznego, w związku z odbudową zniszczeń po II wojnie światowej. Wskazał na konieczność podejmowania dojrzałych działań stopniowych („toczącej się reformy”) w procesie kształtowania pokojowego współistnienia dla dobra wspólnego.

Encyklika *Pacem in terris* została uznana za przełomowy dokument Kościoła katolickiego, na bazie którego rozwijano później myśl w zakresie kreowania rozwoju zrównoważonego, ochrony przyrody. Należy pamiętać, że papież Jan XXIII także w innych swoich dokumentach podjął tematykę kształtowania zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego budowanego na fundamencie wartości prawdy, sprawiedliwości, miłości. Egzemplifikacją może być tutaj encyklika *Mater et Magistra* opublikowana 15 maja 1961 roku (Jan XXIII 1981: 16–48).

Do tez papieża Jana XXIII (oraz nauczania zwołanego przez niego II Soboru Watykańskiego) nawiązywali jego następcy, rozwijając katolicką strategię pokojowego współistnienia w warunkach cywilizacji technicznej oraz wzajemnej pomocy w procesie redukcji nierówności, dystrybucji żywności i bogactw naturalnych północnej (zamożnej) i południowej (ubogiej) hemisfery globu ziemskiego. Przykład w tym względzie stanowi nauczanie papieża Pawła VI (1897–1978) z czasów jego pontyfikatu w latach 1963–1978. W ogłoszonej 26 marca 1967 roku encyklice *Populorum progressio* Paweł VI

wyjaśnił, że rozwój „nie ogranicza się jedynie do postępu gospodarczego. Aby był prawdziwy, powinien on być zupełny, to znaczy winien przyczyniać się do rozwoju każdego człowieka. [...] Według Bożego planu każdy człowiek jest powołany do rozwijania samego siebie” (Paweł VI 1999: 11–12), zwłaszcza że „piękna harmonia natury ludzkiej, jaką pojedynczy ludzie doskonałą coraz bardziej przez swoją pracę i świadomość obowiązku, przeznaczona jest do jeszcze wyższej godności” (Paweł VI 1999: 13). Według Pawła VI postawa chciwości wskazuje na niedorozwój moralny, skutkuje niesprawiedliwością społeczną. Jego zdaniem społeczność ludzka jest poważnie chora, ponieważ dewastuje środowisko przyrody, bez którego nie może żyć. Bezmyślnie eksploatuje zasoby naturalne, chciwie je skupia w rękach niewielu (por. Paweł VI 1999: 43), co nie służy zrównoważonemu rozwojowi środowiskowemu i prowadzi do dysproporcji ekonomicznych, a nawet unicestwiania życia całych społeczności. Zbyt wielkie dysproporcje ekonomiczne i społeczne nie służą międzynarodowej współpracy, powodują spory, zagrażają pokojowemu współistnieniu (por. Paweł VI 1999: 49).

### Antropocentryczny aspekt kryzysu ekologicznego

Do zarysowanej powyżej wizji rozwoju integralnego Jana XXIII i Pawła VI nawiązał papież Jan Paweł II (1920–2005). Podczas długiego pontyfikatu wiele miejsca w swoim nauczaniu poświęcił ekologii zintegrowanej, łączącej ochronę środowiska przyrody z troską o jakość duchowego środowiska ludzkiego (por. Bołoz 1995: 28–29). Zrównoważony rozwój w koncepcji Jana Pawła II (oraz jego poprzedników) jest przejawem „cywilizacji miłości” (Jan Paweł II 2004: 15), która jest kreowana na fundamencie chrześcijańskiego i humanistycznego dziedzictwa kultury. Już w programowej encyklice *Redemptor hominis* (1979) zauważył, że ludzie żyjący w II połowie XX wieku odczuwają zagrożenie, obawiają się, że ich „wytwory – rzecz jasna nie wszystkie i nie większość, ale niektóre, i to właśnie te, które zawierają w sobie szczególną miarę ludzkiej pomysłowości i przedsiębiorczości – mogą zostać obrócone w sposób radykalny przeciwko człowiekowi. Mogą stać się środkami i narzędziami jakiegoś wręcz niewyobrażalnego samozniszczenia, wobec którego wszystkie znane nam z dziejów kataklizmy i katastrofy zdają się blednąć” (Jan Paweł II

1994a: 44). Jego zdaniem ludzkość staje się coraz bardziej świadoma, że rabunkowa (niezrównoważona) eksploatacja biosfery domaga się ochrony środowiska życia, ponieważ „Stwórca chciał, aby człowiek obcował z przyrodą jako jej rozumny i szlachetny «pan» i «stróż», a nie jako bezwzględny «eksploatator»” (Jan Paweł II 1994a: 45). Należy łączyć wiarę z wiedzą i mądrością, aby przyczyniać się do ich wzajemnego przenikania w związku z postępowaniem ludzkiej wiedzy w procesie poznawania różnorodnych dziedzin życia i działania (por. Jan Paweł II 1994a: 73). Papież wskazał też na to, że podstawą wolności zewnętrznej jest zawsze wolność wewnętrzna (Jan Paweł II 1991a: 6) osoby ludzkiej, jej wolność duchowa.

Według Jana Pawła II dojrzałe człowieczeństwo oznacza „pełne użycie daru wolności” (Jan Paweł II 1994: 89) i godności w procesie odnowy jakościowej życia (co postulowano także podczas obrad II Soboru Watykańskiego) (Jan Paweł II 1995: 136) oraz w dialogu ekumenicznym (Jan Paweł II 1984: 301–309). Nie ma bowiem sprzeczności między wiarą i rozumem, ponieważ „wiera i rozum (*fides et ratio*) są jak dwa skrzydła, na których duch ludzki unosi się ku kontemplacji prawdy” (Jan Paweł II 2008a: 65). Papież Jan Paweł II podkreślał, że działalność człowieka, jego praca, służy dojrzewaniu do pełni człowieczeństwa, a czasem nawet „niesie natchnienie trudnego dobra” (Jan Paweł II 2008b: 10). Ten „kto ją spełnia, jest osobą, jest świadomym i wolnym, czyli stanowiącym o sobie podmiotem” (Jan Paweł II 2008b: 40). Akcentował, że nie ma pokoju bez sprawiedliwości, nie ma sprawiedliwości bez przebaczenia (Jan Paweł II 2003: 185). W jego koncepcji przemoc może skutkować jedynie zwycięstwem pozornym, które powoduje trwałą stratę społeczną (por. Jan Paweł II 2002: 37–38).

Jan Paweł II w dwudziestym pierwszym roku swego pontyfikatu ogłosił *List do artystów* (4 kwietnia 1999 roku), w którym podjął tematykę powołania artystów i roli sztuki w życiu człowieka. Nawiązał do słów Fiodora Dostojewskiego o tym, że „piękno zbawi świat”. Wyjaśnił, że piękno jest kluczem do tajemnicy i wezwaniem transcendencji, służy lepszemu zrozumieniu człowieka (por. Jan Paweł II 2005: 33–39), przede wszystkim wtedy, gdy „potęga Dobra pozostaje w związku z naturą Piękną” (por. Jan Paweł II 2005: 8). Rozważając poszczególne aspekty pracy twórczej, papież przywołał w tym kontekście „sztukę wychowania”. Stwierdził, że jest ona wzniosłą formą

sztuki (por. Jan Paweł II 2005: 10), a nawet powołania artystycznego w służbie duchowego piękna, począwszy od rodziny, która stanowi inicjację ludzkich wspólnot. Trzeba stwarzać warunki, aby w życiu społecznym realizowało się dojrzałe macierzyństwo i ojcostwo (por. Jan Paweł II 1991b: 100–116), które winno być rozwijane na fundamencie aksjologicznym triady: prawdy – dobra – piękna (por. Wojtyła 1991: 11). Z ekologiczną troską konstatował, że trzeba mądrze kształtować proces wychowania, aby człowiek roztropnie dojrzewał do pełni człowieczeństwa, aby bardziej „był”, a nie tylko więcej „miał”, by przez to, co ma, umiał być człowiekiem (Jan Paweł II 2000a: 130). Według Jana Pawła II wychowawcy „tworzą” w znaczeniu duchowym, współpracując z dziećmi i młodzieżą stają się ich rodzicami duchowymi (*Dziecko w nauczaniu...* 1986: 49–50). Ma to miejsce wtedy, gdy mądrze służą dojrzewaniu duchowemu młodego pokolenia, kształtują poszczególne postawy (np. ideowe, społeczne, intelektualne, interpersonalne) w sposób zrównoważony, rzetelnie przekazują wiedzę, mądrze wychowują własnym przykładem, wyzwalają potencjał umysłowy i duchowy młodego pokolenia, upowszechniają kulturę poprzez otwarcie się na prawdę, dobro i piękno, stoją na straży wartości i postaw moralnych (Urbański, Gałązka 2011: 6–27).

W nawiązaniu do myśli społecznej swoich poprzedników Jan Paweł II z ekologiczną troską pisał o przepaści ekonomiczno-gospodarczej między zamożnymi krajami Zachodu a ubogim obszarem południowej części świata odczuwającej do dziś skutki kolonialnej przeszłości. Potępił imperializm i rozdzźwięk istniejący pomiędzy blokami politycznymi: zachodniego kapitalizmu i wschodniego kolektywizmu (por. Jan Paweł II 1994b: 19–23), co spowodowało liczne kryzysy w postaci zagrożenia np. terroryzmem. Jan Paweł II troskę ekologiczną uznał za zjawisko pozytywne (Jan Paweł II 1994b: 131), które wpisuje się w koncepcję zrównoważonego rozwoju społeczno-przyrodniczego: „Zraniony świat pragnie uzdrowienia [...] szacunek dla środowiska naturalnego jest coraz powszechniejszy i staje się stylem życia” (Jan Paweł II 2000b: 17). Słusznie konstatuje Antoni Skowroński, że troska Jana Pawła II o przyrodę jest ściśle połączona z troską o człowieka (Skowroński 2006: 67), co jak można założyć, także przejawiało się ogłoszeniem w 1979 roku św. Franciszka z Asyżu patronem ekologów. Św. Franciszek umiłował Boga w przyrodzie, stał się ideałem (wzorem osobowym) skromnego życia proekologicznego,

apoteozy kultu przyrody, realizowania dekalogu etycznego w harmonii ze środowiskiem społeczno-przyrodniczym.

## Ekologia integralna w służbie ochrony przyrody i rozwoju duchowego ludzkości, wychowania do nowego stylu życia w harmonii ze środowiskiem społeczno-przyrodniczym

Benedykt XVI (1927–2022) już na progu swojego pontyfikatu (Benedykt XVI 2005: 6) w ogłoszonej 25 grudnia 2005 roku encyklice *Deus caritas est* odwołał się do podstawowej prawdy chrześcijaństwa o Bogu, który jest miłością. W dokumencie tym przeprowadził szeroką analizę semantyczną tego pojęcia (Benedykt XVI 2006: 5). Według niego człowiek staje się „naprawdę sobą, kiedy ciało i dusza odnajdują się w wewnętrznej jedności” (Benedykt XVI 2006: 7). Rozważając duchowy wymiar *caritas* Kościoła katolickiego jako przejaw miłości trynitarnej, papież stwierdził, że miłość bliźniego zakorzeniona w miłości Boga jest powinnością każdej osoby wierzącej, całej wspólnoty kościelnej, poczynając od wspólnoty lokalnej aż po wymiar globalny (Benedykt XVI 2006: 24) (działania opiekuńcze, działalność charytatywna). Zaznaczył, że miłość (*caritas*) zawsze będzie potrzebna, nawet w najbardziej sprawiedliwej społeczności (Benedykt XVI 2006: 32), szczególnie gdy pojawią się sytuacje wymagające np. udzielania pomocy materialnej.

29 czerwca 2009 roku Benedykt XVI ogłosił encyklikę *Caritas in veritate. O integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie*, w której zaakcentował, że miłość w prawdzie jest wyzwaniem Kościoła katolickiego. Papież wskazał na potrzebę łączenia miłości i prawdy w rozwijaniu dobrobytu społecznego i rozwiązywaniu poważnych problemów społeczno-ekonomicznych (Benedykt XVI 2009: 8–11). Przypomniął, że już papież Paweł VI (w latach 60. XX wieku) ostrzegał przed zgubnymi skutkami nie zrównoważonego rozwoju ideologii technokratycznej. W związku z tym stwierdził, że należy „ukierunkować aktualne procesy ekonomiczne i społeczne do uzyskania rezultatów w pełni ludzkich” (Benedykt XVI 2009: 23), aby rozwój był prawdziwy i integralny w tworzeniu nowego ładu ekonomicznego i społecznego (Benedykt XVI 2009: 30), godności osoby ludzkiej i zdrowia ekologicznego (Benedykt XVI 2009: 38) w każdej



części świata. Benedykt XVI w czwartej części analizowanego dokumentu odniósł się do relacji człowieka do środowiska naturalnego. Podkreślił, że Bóg dał je wszystkim (jako dar Stwórcy), a korzystanie z darów przyrody ma się odbywać z zachowaniem postawy odpowiedzialności w skali globalnej (również) wobec ubogich i przyszłych pokoleń ludzkości (por. Benedykt XVI 2009: 60–61). Ochrona środowiska przyrody, zasobów naturalnych i klimatu wymaga dojrzałej odpowiedzialności zbiorowej, działań w dobrej wierze, podejmowanych w przestrzeni międzynarodowej. Ma to ścisły związek z procesem wychowania do nowego stylu życia w harmonii ze środowiskiem społeczno-przyrodniczym (np. inwestycje w technologie odnawialne, oszczędna konsumpcja, redukcja degradacji środowiska, pokojowe współistnienie).

Jego zdaniem dewastacja środowiska życia jest powiązana z kulturowym aspektem życia człowieka, dlatego należy skupić uwagę na procesie wychowania do zdrowego, moralnego współżycia, zarówno w społeczeństwie, jak i dobrej relacji z naturą, przyrodą (por. Benedykt XVI 2009: 65). Benedykt XVI skonstatował: „Obowiązki, jakie mamy wobec środowiska, łączą się z obowiązkami, jakie mamy wobec osoby jako takiej, jak i w odniesieniu do innych. Nie można nakładać jednych, naruszając drugie. Jest to poważna sprzeczność dzisiejszej mentalności i praktyki, która poniża osobę, burzy środowisko i szkodzi społeczeństwu” (Benedykt XVI 2009: 66). W związku z tym konieczna jest wielostronna współpraca społeczeństw w zakresie wychowania ekologicznego, kształtowania postaw odpowiedzialności za ochronę środowiska życia w procesie realizowania integralnego rozwoju ludzkiego (por. Benedykt XVI 2009: 80–81), humanizmu integralnego (Benedykt XVI 2009: 92).

Papież Franciszek (1936–2025) w pierwszym roku pontyfikatu, 29 czerwca 2013 roku, ogłosił encyklikę *Lumen fidei. O wierze*, którą poświęcił (jak wskazuje sam jej tytuł) wierze. W kontekście przeżywanego wówczas w Kościele Roku Wiary, rozpoczętego w 50. rocznicę otwarcia II Soboru Watykańskiego II (Franciszek 2013a: 9), papież Franciszek nawiązał do eklezjalnego wymiaru wiary: „Wiara nie jest sprawą prywatną, indywidualistycznym pojęciem, subiektywną opinią, lecz rodzi się ze słuchania” (Franciszek 2013a: 28). Stwierdził, że przypominanie o więzi wiary z prawdą jest potrzebne „z powodu kryzysu prawdy, jaki przeżywamy” (Franciszek 2013: 31) w różnorodnych

dziedzinach życia. W trzecim roku pontyfikatu, 11 kwietnia 2015 roku, w wigilię drugiej niedzieli wielkanocnej, święta Bożego Miłosierdzia, Franciszek ogłosił bullę *Misericordiae vultus. O Nadzwyczajnym Jubileuszu Miłosierdzia*. W dokumencie tym podjął tematykę łaski, pokoju, pielgrzymowania, przebaczenia, uczynków miłosierdzia względem ducha i ciała, sprawiedliwości, a także korupcji, która niszczy życie społeczne (Franciszek 2015a: 3–35).

24 maja tego samego roku papież Franciszek podpisał ekologiczną encyklikę *Laudato si'*. *W trosce o wspólny dom*. Została ona ogłoszona 18 czerwca 2015 roku. W pierwszych słowach papież zacytował fragment *Pieśni słonecznej albo pochwały stworzeń* (hymnu) św. Franciszka z Asyżu. Skonstatował, że św. Franciszek jest w najwyższym stopniu wzorem „troski o to, co słabe oraz patronem ekologii integralnej, przeżywanej z radością i autentycznością. Jest on świętym patronem tych wszystkich, którzy prowadzą badania naukowe i pracują w dziedzinie ekologii” (Franciszek 2015b: 10). Wezwał społeczność globalną do ochrony przyrody (naszego wspólnego domu). Przypomniiał, że ruch ochrony przyrody ma bogatą (międzynarodową) tradycję, także w kształtowaniu świadomości ekologicznej, czynnych postaw ekologicznych. Szczególną uwagę poświęcił tematyce zanieczyszczenia środowiska, braku czystej wody pitnej, zatrącania różnorodności biologicznej, globalnego ocieplenia. Stwierdził, że zmiany klimatyczne są problemem globalnym i skutkują poważnymi następstwami ekologicznymi oraz społecznymi. W tym kontekście nawiązał do tematyki ekologicznej podjętej przez Pawła VI, do postulatu „nawrócenia ekologicznego” Jana Pawła II, a także do tezy Benedykta XVI o tym, że: „degradacja natury jest ściśle powiązana z kulturą kształtującą życie społeczne” (Franciszek 2015b: 8).

W rozdziale trzecim encykliki papież Franciszek podjął kwestię antropocentrycznych uwarunkowań kryzysu ekologicznego. Założył, że kulturę ekologiczną należy kształtować stopniowo w procesie edukacji do nowych stylów życia i pogłębionej duchowości. Nie można jej ograniczać do serii nagłych i jednostronnych odpowiedzi na problemy, które powstają w związku z degradacją środowiska, systematycznym wyczerpywaniem zasobów naturalnych (por. Franciszek 2015b: 74). W rozdziale czwartym encykliki podjął tematykę ekologii integralnej, włączając ją w szeroki kontekst rozważań antropologicznych, kulturowych i społecznych. W tej części dokumentu

papież Franciszek zaznaczył, że ekologia zakłada również troskę o bogactwa kultury ogólnoludzkiej w szerokim tego słowa znaczeniu (por. Franciszek 2015b: 94), ochronę dziedzictwa kultury oraz ludzką ekologię życia codziennego. Owa „ekologia ludzka” oznacza również „coś bardzo głębokiego: niezbędną relację życia człowieka z prawem moralnym, wpisanym w jego naturę, relację konieczną, by można było stworzyć bardziej godne środowisko” (Franciszek 2015b: 100). Papież przywołał także zasadę dobra wspólnego z jej podstawowymi i niezbywalnymi prawami ukierunkowanymi na rozwój integralny oraz dobro przyszłych pokoleń.

Szczególnie inspirujący dla nauczycieli i wychowawców jest ostatni (szósty) rozdział encykliki *Laudato si'* dotyczący edukacji i duchowości ekologicznej. Papież Franciszek pisze w nim o potrzebie przemiany w zakresie świadomości społecznej (przekonań, postaw, stylów życia), ponieważ obsesyjny, „kompulsywny mechanizm konsumpcyjnego nabywania produktów” jest subiektywnym odzwierciedleniem paradygmatu technokratycznego, który sprawia, że „wszyscy uważają się za wolnych, dopóki zachowują rzekomą wolność konsumowania. Natomiast rzeczywiście wolnymi są ci, którzy należą do mniejszości posiadającej władzę ekonomiczną i finansową” (Franciszek 2015b: 128–129). Należy wychowywać społeczeństwo do „przymierza między ludźmi a środowiskiem” (Franciszek 2015b: 131). W związku z pogłębiającym się kryzysem środowiskowym i klimatycznym trzeba poszerzać cele obywatelskiego zaangażowania ekologicznego w procesie szeroko pojętej edukacji ekologicznej. Bowiem „dobra edukacja szkolna w dzieciństwie i w młodym wieku rzuca ziarna, które mogą wydać owoce w ciągu całego życia” (Franciszek 2015b: 133). Może służyć nawróceniu ekologicznemu jako bogactwu duchowości chrześcijańskiej na wzór św. Franciszka z Asyżu, także w zakresie postaw miłości, braterstwa i przyjaźni społecznej, przestrzegania praw człowieka (Franciszek 2020: 5–20). Papież Franciszek troszcząc się o wspólny dom, środowisko społeczno-przyrodnicze, planetę Ziemię, skonstatował: „Odwołujemy się do tego minimum powszechnego sumienia oraz niepokoju o wzajemną troskę [...]. Jeśli ktoś posiada nadmiar wody, a jednak troszczy się o nią z myślą o ludzkości, to dlatego, że osiągnął poziom moralny, który pozwala mu wyjść poza swoje granice i poza granice grupy, do której należy” (Franciszek 2020: 85).

Papież Franciszek tematykę globalnego kryzysu klimatycznego podjął również w innych dokumentach. Egzemplifikację stanowi tutaj adhortacja apostolska *Laudate Deum. Do wszystkich ludzi dobrej woli o kryzysie klimatycznym*, podpisana 4 października 2023 roku w święto św. Franciszka z Asyżu (w jedenastym roku pontyfikatu). Papież napisał: „Nasza troska o siebie nawzajem i troska o Ziemię są ze sobą ściśle powiązane. Zmiana klimatu jest jednym z głównych wyzwań stojących przed społeczeństwem i wspólnotą światową. [...] Zjawiska ekstremalnych, częstych okresów wyjątkowych upałów, suszy i innych krzyków protestu ze strony Ziemi, które są jedynie namacalnymi przejawami milczącej choroby, dotykają nas wszystkich” (Franciszek 2023: 6–7). Franciszek cytuje dokumenty naukowe dotyczące zmian klimatu, ostrzega przed globalnym wzrostem temperatury o 0,5 stopnia Celsjusza, co powoduje zwiększanie się intensywności oraz częstotliwości ulewnych deszczów, powodzi w wybranych obszarach. Przypomniął, że jeśli temperatura wzrośnie o ponad 2 stopnie Celsjusza, pokrywy lodowe Grenlandii i znacznej części Antarktydy stopnieją całkowicie (por. Franciszek 2023: 8). Omawiając antropogeniczne przyczyny zmian klimatycznych, zauważył, że pomimo systematycznie odbywających się (od 1972 roku) szczytów Ziemi oraz wielu konferencji międzynarodowych w skali globalnej, poświęconych ochronie środowiska przyrody, kryzys klimatyczny nie jest przedmiotem zainteresowania wielu potęg gospodarczych, którym zależy jedynie na osiągnięciu maksymalnego zysku (przy najniższych kosztach w możliwie najkrótszym czasie) (por. Franciszek 2023: 12). Taki stan rzeczy skutkuje zmniejszaniem się lądolodów, kurczeniem się czap lodowych, wylesianiem tropikalnych lasów deszczowych i rozmarzaniem wiecznej zmarzliny na Syberii. Słabość polityki międzynarodowej w zakresie ochrony środowiska prowadzi do pogłębiania kryzysu klimatycznego, a „wszystko jest połączone i nikt nie ocali się sam” (Franciszek 2023: 15). W podpisanej 9 maja 2024 roku bulli ogłaszającej Jubileusz Zwyczajny Roku 2025 Franciszek pisał o nadziei obecnej w sercu każdego człowieka (jako pragnieniu dobra). Zachęcał najbogatsze państwa, aby uznały powagę wielu podjętych decyzji i zgodziły się umorzyć długi krajów, które nigdy nie będą mogły ich spłacić. Argumentował to następująco: „Istnieje prawdziwy dług ekologiczny w szczególności między Północą a Południem, związany z mającym konsekwencje w dziedzinie

ekologii brakiem równowagi handlowej oraz z nieproporcjonalnym wykorzystywaniem zasobów naturalnych, jakiego niektóre kraje dopuszczały się w przeszłości” (Franciszek 2024: 24).

## Konkluzja

Na podstawie zaprezentowanych powyżej i omówionych po krótko dokumentów papieża Jana XXIII, Pawła VI, Jana Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka, poruszających kwestie ochrony środowiska naturalnego, można stwierdzić, że myśl społeczna papieża Kościoła katolickiego pozostaje w tym względzie w zgodzie z głównymi założeniami leżącymi u podstaw podejmowania globalnych działań na rzecz ochrony przyrody, jakie zostały określone podczas szczytów Ziemi (COP) w latach 1972–2024. Ma także ścisły związek z koncepcją ekofilozofii, czyli tzw. humanizmu ekologicznego (rozwijanego od połowy lat 70. XX wieku przez prof. Henryka Skolimowskiego), budowanego na fundamencie wartości triady: prawdy – dobra – piękna oraz wartości ekologicznych, takich jak rewerencja rozumiana jako cześć/szacunek dla życia, odpowiedzialność za środowisko społeczne i przyrodnicze, powściągliwość życia bez marnotrawstwa, współczucie/współodczuwanie jako sposób rozumienia, symbioza. Tak rozwijana myśl społeczna ostatnich papieżów znakomicie wpisuje się w przedmiot badań pedagogiki ekologicznej (subdyscypliny naukowej z pogranicza pedagogiki i ekologii), w myśl której proces wychowania do postawy odpowiedzialności za środowisko społeczno-przyrodnicze ma związek z kształtowaniem szeroko pojętego harmonijnego (syntonia *psyche* i *soma*), biofilnego, zdrowego stylu życia, z uwzględnieniem wszystkich dziedzin wychowania i kategorii postaw, w ich aspekcie poznawczym, emocjonalnym i aplikacyjnym.

## Bibliografia

- Benedykt XVI (2005). *U progu pontyfikatu*, Kraków: Wydawnictwo M.  
 Benedykt XVI (2006). *Encyklika „Deus caritas est” Ojca Świętego Benedykta XVI do biskupów, prezbiterów i diakonów, do osób konsekrowanych i wszystkich wiernych świeckich o miłości chrześcijańskiej*, Poznań: Libreria Editrice Vaticana, Księgarnia Św. Wojciecha.

- Benedykt XVI (2009). *Encyklika „Caritas in veritate”. O integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie do biskupów prezbiterów i diakonów do osób konsekrowanych i wszystkich wiernych świeckich*, Kraków: Wydawnictwo M.
- Bołoz W. (1995). *Etyczne uwarunkowania edukacji ekologicznej rodziny*, [w:] W. Bołoz (red.), *Edukacja ekologiczna rodziny. Stan – możliwości – programy*, Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, s. 28–29.
- Dziecko w nauczaniu Jana Pawła II. Antologia wypowiedzi* (wybór C. Drązek, J. Kawecki). (1986). Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Franciszek (2013a). *Encyklika „Lumen fidei”. O wierze do biskupów prezbiterów i diakonów do osób konsekrowanych i wszystkich wiernych świeckich*, Kraków: Libreria Editrice Vaticana, Wydawnictwo M.
- Franciszek (2013b). *Mysli*, Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.
- Franciszek (2015a). *Bulla „Misericordiae vultus” Ojca Świętego Franciszka o Nadzwyczajnym Jubileuszu Miłosierdzia*, Wrocław: Libreria Editrice Vaticana, TUM Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Franciszek (2015b). *Encyklika „Laudato si’”. W trosce o wspólny dom*, Kraków: Wydawnictwo M.
- Franciszek (2020). *Encyklika „Fratelli tutti”. O braterstwie i przyjaźni społecznej*, Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Franciszek (2023). *Adhortacja apostolska „Laudate Deum”. Do wszystkich ludzi dobrej woli o kryzysie klimatycznym*, Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Franciszek (2024). *Bulla ogłaszająca Jubileusz Zwyczajny Roku 2025 „Spes non confundit”. Wszystkim, którzy przeczytają ten list, niech nadzieja napętni serce*, Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.
- Jan XXIII (1963). *Encyklika „Pacem in terris”. Do czcigodnych braci patriarchów, prymasów, arcybiskupów i biskupów oraz innych ordynariuszy zachowujących pokój i wspólnotę ze Stolicą Apostolską, do duchowieństwa i wiernych chrześcijan całego świata oraz do wszystkich ludzi dobrej woli. O pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności* (przedruk z wydania pallotyńskiego z 1963 r.), Warszawa: Centrum Duszpasterstwa Archidiecezji Warszawskiej.
- Jan XXIII (1964). *Pacem in terris. Encyklika o pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie sprawiedliwości miłości i wolności* (przedmowa S. Wyszyński), Paris: Société d'Éditions Internationales.
- Jan XXIII (1981). *Mater et Magistra*, [w:] Jan XXIII, Paweł VI, Jan Paweł II, *Encykliki*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, s. 16–48.
- Jan Paweł II (1984). *Musicie od siebie wymagać*, Poznań: „W drodze”.
- Jan Paweł II (1991a). *Do młodych całego świata. Orędzie Jana Pawła II na VI Światowy Dzień Młodzieży*, Lublin: Edycja Paulińska.
- Jan Paweł II (1991b). *Dekalog. Przemówienia i homilie Jana Pawła II. IV pielgrzymka do Ojczyzny*, Pelplin: Wydawnictwo Diecezjalne.

- Jan Paweł II (1994a). *Encyklika „Redemptor hominis” Ojca Świętego Jana Pawła II, w której u początku swej papieskiej posługi zwraca się do czcigodnych braci w biskupstwie do kapłanów do rodzin zakonnych, do drogich synów i córek Kościoła oraz do wszystkich ludzi dobrej woli* (reprint Libreria Editrice Vaticana, komentarz ks. J. Krucina), Wrocław: TUM Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Jan Paweł II (1994b). *Encyklika „Sollicitudo rei socialis” Ojca Świętego Jana Pawła II skierowana do biskupów, kapłanów, rodzin zakonnych, synów i córek Kościoła oraz wszystkich ludzi dobrej woli z okazji dwudziestej rocznicy ogłoszenia „Populorum progressio”* (komentarz J. Majka), Wrocław: TUM Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Jan Paweł II (1995). *Przekroczyć próg nadziei. Jan Paweł II odpowiada na pytania Vittoria Messori*, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Jan Paweł II (2000a). *Przemówienie w siedzibie Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty Nauki i Kultury (UNESCO) z 2 czerwca 1980 roku, [w:] Wychowanie w nauczaniu Jana Pawła II. 1978–1999* (wstęp M. Piwko, wprowadzenie S. Urbański), Warszawa: Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego (Seria: Edukacja w nauczaniu Kościoła), s. 130.
- Jan Paweł II (2000b). *O przebaczeniu i pojednaniu*, Kraków: Wydawnictwo M.
- Jan Paweł II (2002). *O miłosierdziu. Wybór myśli*, Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Jan Paweł II (2003). *Autobiografia* (wybór J. Kiliańczyk-Zięba), Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Jan Paweł II (2004). *List do rodzin, list do dzieci* (L'Osservatore Romano, Watykan 1994), Częstochowa: Edycja Świętego Pawła.
- Jan Paweł II (2005). *List apostołski Ojca Świętego Jana Pawła II do artystów, do tych, którzy z pasją i poświęceniem poszukują nowych „epifanii” piękna, aby podarować je światu w twórczości artystycznej*, Wrocław: TUM Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Jan Paweł II (2008a). *Wiara* (w 10. rocznicę wyboru Polaka na papieża z cyklu Księgi Myśli i Wiary, wstęp G. Polak), Kraków: Wydawnictwo św. Stanisława BM, Drukarnia Narodowa.
- Jan Paweł II (2008b). *Praca* (w 30. rocznicę wyboru Polaka na papieża z cyklu Księgi Myśli i Wiary, wstęp G. Polak), Kraków: Wydawnictwo św. Stanisława BM, Drukarnia Narodowa.
- Paweł VI (1999). *Encyklika „Populorum progressio” (o popieraniu rozwoju ludów) Ojca Świętego Pawła VI do biskupów, kapłanów, zakonników, do wiernych całego świata katolickiego oraz do wszystkich ludzi dobrej woli* (przedruk z wydania: Notificationes e Curia Metropolitana Cracoviensi A.D. 1968, nr 6–7 Junius–Julius, komentarz ks. J. Krucina), Wrocław: TUM Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.



- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* (1989). (wstęp H. Samsonowicz), Warszawa: Biuro Informacji ONA przy współpracy Polskiego Towarzystwa Przyjaciół ONZ.
- Skowroński A. (2006). *Troska o Ziemię i ochrona środowiska społeczno-przyrodniczego w nauczaniu Jana Pawła II*, [w:] J.W. Czartoszewski (red.), *Ochrona życia i zdrowia człowieka w nauczaniu Jana Pawła II*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, s. 63–82.
- Urbański S., Gałązka W. (red.) (2011). *Tożsamość i misja ludzi nauki. Ewangelizacja ludzi nauki w nauczaniu Jana Pawła II*, Warszawa: Szkoła Wyższa im. Bogdana Jańskiego.
- Wojtyła K. (1991). *Człowiek w polu odpowiedzialności*, Rzym–Lublin: Instytut Jana Pawła II Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

## ADRES DO KORESPONDENCJI:

Dr hab. Edyta Wolter, prof. UKSW  
 Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie  
 Wydział Nauk Pedagogicznych  
 E-mail: e.wolter@uksw.edu.pl